

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 3, Jan.-June 2017, PP73-90

پارکھ
تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2017ء، مسلسل شمارہ 3

☆ ڈاکٹر طاہرہ مغل، ڈاکٹر مجاہدہ بٹ، صائمہ بتول

قصہ، ریت روایت تے پنجابی کلاسیکل قصہ

Abstract

This article based on Qissaa Kari in punjabi literature. Art of Qissaa Kari is as old as the history of humanity. It performs the cathartic function of literature. As regards the history of Qissaa Kari/Story telling in Punjabi literature, here, too, it can be said that it is as old as Punjabi language is. Through the study reader can easily evaluate the level of a piece of literature of this genre by comparing it with a piece of literature of the same genre in any other language like Arabic, Persian, English and Urdu etc. Egypt, Arab and Iran are at the

-
- ☆ کنٹرولر امتحانات لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور
☆ اسٹنٹ پروفیسر پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور
☆ لیکچرر پنجابی، پی ایچ ڈی ریسرچ سکالر، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور

top of the list. The art of Qissaa Kari in Punjabi literature arrived through the skills of speaking and listening from one generation to another generation. The impact and influence of Persian Qissaa Kari can be clearly seen on Punjabi Qissa Kari many Punjabi Qissaas Heer Ranjha, Sassi Punu, Sohni Manhiwal etc. have gained fame all over the world and thus became classics. Classical is actually a traditional in style or form, or based on methods developed over a long period of time. To sum up the discussion it can be said that the article, in hand seems to be a rich contribution to the world of Punjabi literature.

انسان سماجی حیوان اے تے اکلایاں حیاتی لنگھاونا اوہدے وس دی گل نہیں رل مل کے رہنا اوہدی فطرت وچ شامل اے۔ اللہ سوہنے نے اوہدی ایس سدھرنوں پورا کرن لئی جتھے اوس نوں آپسی مل ورتن، محبت، پیار، احساس، ہمدردی، خیال، عقل، سیانف ورگیاں گناں نال نوازیایا اے او تھے ای اک ہور نعمت جس نوں بولی یاں زبان آکھیا جاندا اے عطا کر کے اوس نوں حیوان ناطق (بولن والا جنور) دا درجہ عطا کیتا اے زبان ای اوہ واحد ذریعہ اے جہدے راہیں بندہ اپنے جذبیاں، احساساں، خیالاں تے سوچاں نوں دو جیاں تیکر اپڑاند اے۔ سماج

تے تہذیب دا مڈھ بچھن مگروں اظہار دے جس طریقے دا مڈھ رکھیا اوہ داستان، قصہ یا کہانی سی زبان یا بولی بارے اپنے وچاراں نوں شہداں داروپ دیندیاں شہباز ملک آکھدے نیں:

”زبان جیہڑی انسان بولداتے سمجھدا اے اوہدی حیاتی دا اک حصہ
ہوندی اے اوہ حیاتی جیہڑی انسان اک رہتل وچ ہنڈا وندا

اے۔“ (1)

ایہہ حقیقت اے کہ کسے وی زبان دا ادب لکھتی روپ وچ آون توں پہلاں لوک ادب دی صورت وچ سامنے آندا اے تے سینہ بسینہ اگے ٹردا اے ایہدی مثال جنگل وچ آپ مہارے اُگن والے پھل بوٹیاں وانگ ہوندی اے جیہڑے کسے اک بندے دی ملکیت نہیں ہوندے تے نہ ای کسے اک بندے اوہناں نوں بیجیا ہوندا اے سگوں آپ مہارے اُگدے تے آون جاوے والے راہیاں دے ہتھاں وچ ودھدے پھلدے تے ٹھدے پھٹدے نیں بالکل اُنج ای لوک ادب وی سماج دی ککھوں جمد او دھداتے اگے ٹردا اے ایس ادب اندر لوکی آپ ای وادھا گھاٹا کر دے رہندے نیں ایہہ کسے اک دی تخلیق نہیں ہوندا سگوں کنیاں بندیاں دی سنجھی کاوش دا سٹہ ہوندا اے ایہہ اک نسل توں دوجی نسل تیکر زبانی اپڑدار ہندا اے اخیر زبان دی ترقی پاروں ایس لوک ادب نوں لکھاری کانٹ چھانٹ کر کے لکھتی روپ وچ سامنے لیا وندے نیں تاریخ تے جھات پائیاں ایہہ گل وٹوق نال آکھی جاسکدی اے کہ دنیا وچ سب توں پہلاں قصے کہانیاں تے داستاناں دا مڈھ جھا جیہڑے لوک داستان تے لوک قصے اکھوائے قصہ عربی زبان دا شہدا اے ایہدا معنی کہانی، داستان تے بیان دے نیں۔ قصہ یاں داستان اک گراے اوہ قصہ فنی حوالے نال اک کامیاب تے دلچسپ قصہ سمجھیا یا منیا جاندا اے جیہڑا لمیرا ہووے سترے ڈھنگ نال لکھیا گیا ہوئے تے قصے اندر بیان ہوئے واقعے من کچھویں ہوون قصے دی زبان سادہ تے عام فہم ہونی چاہی دی اے کیوں جے قصے یاں داستاناں عام لوکاں لئی لکھیاں جاندیاں نیں کسے وی لکھت دا لکھن ڈھنگ یعنی اسلوب ای اوہدی کامیابی تے ناکامی دا سبب بندا اے ایس لئی قصے دا مڈھ اجیہا ہونا چاہی دا اے کہ اوہ پڑھن والے نوں اپنے دل کھچن تے مجبور کر دیوے جے کر مڈھ وچ ای کوئی اجیہی تحریک نہ ہووے تاں کوئی اگے پڑھن دا کوئی آہر نہیں کرے گا۔ ڈاکٹر مجاہدہ ایس بارے لکھدیاں نیں:

”قصہ کاری اک فن اے جیہڑا شاعر دی دسترس وچ نہیں کیوں جے
 قصہ لکھن ویلے آغاز، انجام، عروج تے وسعت دا خاص خیال رکھنا
 پیندا اے۔ قصے دا آغاز پرکشش ہونا ت ضروری اے۔ تاں جے
 پڑھن والے نوں اپنے ول کھچ لوئے“۔ (2)

قصے یاں داستان توں مراد اوہ سادہ کہانی اے جہدے وچ بادشاہاں، پریاں، جناں، چڑیلاں،
 جادوگراں عشق محبت تے جنگاں دے واقعے بیان کیتے جاندے نیں۔ ایہناں قصیاں اندر ایسے واقعے ہوندے
 نیں جیہڑے پڑھن والیاں نوں اپنے ول کھچ دے نیں تے اوہناں اندر حیرانگی دی کیفیت پیدا کردے نیں۔ قصے
 یاں داستان اندر بھاری انسانیاں تے آسے پاسے دے حالات بیانے جاندے نیں پر فیرونی مبالغہ آرائی
 خیالی تے غیر فطری گلاں دی گوہڑی چھاپ ہوندی اے۔ حفیظ احمد موجب:

”قصہ عربی زبان دا لفظ اے ایہدے لغوی معنی واقعہ بیان کرن یا
 حکایت بیان کرنا اے ایہدے توں علاوہ ایہدے معنی سینے تے بال
 اگن دے وی نیں۔ قرآن مجید وچ ایہہ لفظ مصدر دے طور تے پنج
 واریں آیا اے قصے دے مادے دے بنیادی معنی ایہہ دسے جاندے
 نیں۔ ”اتباع الاثار“ یعنی قدم بہ قدم چلنا ایس گل بارے وی واقفی
 ملدی اے کہ ایس لفظ نوں حکایت دے معنی وچ بوہت گھٹ استعمال
 کیتا گیا اے“۔ (3)

قصہ کہانی دی لمیری، پیچیدہ گنجلد ارسورت اے پر اپنے لمیرے پن تے بو جھل پن دے باوجود کہانی
 توں دکھ نہیں ایہہ دل پرچاون دی اک شکل اے قصے یا داستان دا لفظ ہر اوس کہانی لئی ورتیا جاسکدا اے جہدا مڈھ
 تاں ہوئے ایہدے نال نال ایس دا انت وی موجود ہوئے۔ داستان تے قصے نال انسانیاں دے دلچسپی صدیاں توں ٹری
 آرہی اے بندہ فطرت دیاں جنیاں وی طاقتاں نال جٹیا اے جنیاں وی کامیا بیاں تے ترقیاں اوہنے ہن تیکر
 حاصل کیتیاں نیں تے جنے وی گھن چکرا وہدی حیاتی وچ آئے نیں اوہناں ساریاں دا بیان تے روایت ای کہانی

یاں قصہ اے امجد بھٹی دے آکھن موجب:

”داستان دا اک ذکر یوگ کچھ ایہ وے کہ ایہ تفریح دا ذریعہ ہوں

دے نال نال لوکائی دی اخلاقی تربیت وی کردیاں نیں۔“ (4)

پرانے زمانے وچ قصہ یا داستان ویلا گزاری دل پرچاون تے حیاتی دیاں سنگینیاں توں کچھ ویلے لئی فرار حاصل کرن لئی سنیا جاندا سی ویلا لنگھن دے نال نال لوکاں دیاں خیالاں تے سوچ وچ فرق آون لگ پئے تے قصے نوں صرف ویلا گزاری تے حیاتی دیاں سچیاں اگے اکھاں مچن دی تھاں حیاتی دیاں حقیقتاں داسامنا کرن لئی اک مقصدی صنف دا درجہ مل گیا۔ قصہ گوئی دے ایس کچھ اتے طیبہ خاتون انج چائن پاؤندیاں نیں:

”قصہ گوئی زندگی سے فرار اختیار کرنے کا نہیں بلکہ زندگی سے دست و

گریبان رہنے کا بھی مقصدی مشغلہ ہے۔“ (5)

قصہ گوئی تہذیبی تاریخ دا سبھ توں سوہنا تے من کچھواں باب اے۔ کہانی، داستان تے قصہ سارے اکوای شے دے اڈواڈناں نیں داستان کہانی دی سبھ توں پرانی صورت اے۔ اصل وچ قصہ یا داستان اوس کہانی نوں آکھیا جاندا اے جس دی نیہہ غیر حقیقی تے غیر فطری گلاں تے ہوئے ایس توں اڈخیالی گلاں تے رومانی کچھ قصے وچ لوڑی دے انگ ہوندے نیں رفیع الدین ہاشمی قصے بارے بیان کردے نیں:

”داستان وہ قصہ کہانی ہے جس کی بنیاد تخیل رومان اور مافوق

الفطرت عناصر پر ہو۔“ (6)

قصہ کہانی بڑی کولی شے اے ایس نوں آکھنا سوکھالاوی اے تے بہوں اوکھاوی سوکھانج اے کہ کہانی اوس زمانے دی پیدا کردہ اے جس ویلے بندہ وکھاوے تے بناوٹ توں انجان سی تے اوکھا ایس کر کے اے کہ انسان نے کہانی یاں قصہ آکھ دیاں آکھ دیاں ایہدے آکھن تے لکھن وچ ایس قدر ہنر واڑتے نیں کہ جیہڑا ایہناں ہنراں گناں تے فناں توں جانوں نہ ہوئے اوہ ایہہ لکھ یا کہہ نہیں سکدا کہانی ارتقاء دیاں ان گنیاں منزلاں الا نگھدیاں ہو یاں ایس تھاں تے اڑ آئی اے کہ ہن ایس نوں آکھن دیاں ہزاراں قسماں تے کئی طریقے نیں ہر طریقہ نالے ہر قسم دوجی قسم توں بوہتی من کچھویں تے پراثر اے جتھے کہانی آکھنا اک فن اے او تھے حیاتی دالوڑیواں

حصہ وی اے سماج دے مڈھ بچھن نال ای کہانی دا مڈھ وی بچھ گیا عبد الحمید سرشار موجب:

”داستان دی کہانی اوئی کو پرانی تے اوئی کولمی اے جناں کہ انسان

سماج تے اوہا تہذیبی شعور“۔ (7)

قصہ گوئی تے کہانی آکھنا انسانی فطرت دا خاصہ اے انسانی تاریخ تے جھات پائیے تاں پتہ لگدا اے کہ مڈھلے دور دے انسان نے جس ویلے اپنے آسے پاسے واقعاں نوں واپڑ دیاں ویکھیا تاں اوس ایہناں کہانیاں قصیاں نوں دو جیاں تیکر اپڑان دی لوڑ محسوس کیتی انسان نے اپنی تہذیب دے مڈھلے زمانے وچ کہانی دا مڈھ بنھ کے اوہدے راہیں اپنے ذاتی تجربے، دلی جذبے، دکھ سکھ جت، ہارتے احساس نوں دو جیاں تیکر اپڑان دا آہر کیتا اپنیاں وارداتاں تے آپ بیتیاں نوں کہانی تے قصیاں راہیں اگلیاں نسلاں تیک اپڑایا۔ عبدالغفور قریشی قصہ کہانی دی ریت روایت تے چائن پاؤندیاں لکھدے نیں:

”انسانی جبلت میں قصہ گوئی و قصہ خوانی کا نمایاں عنصر موجود ہے

انسانی تاریخ کے دور اول میں جو نہی انسان نے غاروں کچھاروں

سے باہر قدم رکھا، اپنے ارد گرد، روئے زمین پر چرند پرند وحشی جانور

دیکھے انسانی شعور و بلوغت میں اضافہ ہوا اور مشاہدات و تجربات میں

وسعت ہوئی تو انسان نے محسوس کیا کہ وہ اپنے محسوسات کو دوسروں

تک پہنچائے اور بنی نوع انسان کو سنائے چنانچہ حال احوال اور

حادثات و واقعات کو اگلی نسلوں تک پہنچانے کے لئے قصہ کہانیوں کا

سہارا لیا گیا“۔ (8)

زمانے دے رنگ ڈھنگ بدلدے رہے تے تہذیبیاں دے ارتقاء نال کہانی دا فن اک باقاعدہ پیشہ یا

ادب دی اک وکھ صنف دا روپ دھا گیا انج داستان گوئی تے قصہ خوانی اک ادبی روایت دے طور تے سامنے

آئے۔ تجارت تے سیر و سیاحت و جہوں آون جاون وچ وادھا ہویا آپس وچ تعلق داریاں بنیاں حیاتی وچ پیش

آون والے واقعے تے حادثے قصے کہانیاں دی شکل وچ کہے جان لگ پئے کم کار تے پینڈا مکان مگروں ذہنی

سکون تے آسودگی لئی تے تھکیواں لاہون لئی لوکی چوپال وچ یاں کسے وڈے رُکھ دی چھاں پٹھ یاں کسے کمرے وچ بہہ کے قصے کہانیاں سندے حیاتی دیاں فکراں تے پریشانیاں نوں وسار کے کجھ ویلے لئی فرضی تے خیالی دنیا وچ گواچ جانڈے کہانی دی ارتقائی شکل داستان اے تے کہانی دا مڈھ انسانی حیاتی دے مڈھ نال ای بچھ گیا سی۔

پہلی کہانی کدوں تے دنیا دے کس حصے وچ لکھی گئی ایس گل دا گوڑ نہیں لگایا جاسکدا پر ایہہ گل بڑے یقین نال تے بناں کسے شک شبے دے آکھی جاسکدی اے کہ جدوں انسان اپنے جذبے خیال تے بیتیاں وا پڑیاں دو جیاں دے سامنے پیش کرنیاں شروع کیتیاں تاں کہانی دا مڈھ بچھا اپنی ذات وچوں نکل کے جیویں جیویں انسان کائنات تے ایہدیاں وسعتاں توں جانوں ہو یا تاں ای اوہدیاں کہانیاں تے قصیاں وچ وی کھلار پیدا ہو یا پرانے زمانے وچ جدوں سارے دن دی محنت تے کم کار مگروں لوکی اکٹھے ہوندے اپنے دن بھر دے تجربے دو جیاں نوں سناؤندے او تھوں ای نثری قصیاں دا مڈھ بچھا۔ قصہ گوئی اک فن تے گن اے۔ دنیا دیاں ساریاں قوماں ایس گل نوں تسلیم کردیاں نیں کہ داستان کہانی یا قصے دا تعلق ہر اوس شے نال جڑیا ہوندا اے جہدا واسطہ انسان نال اے قصہ گوئی دیاں جڑاں انسان دیاں جڑاں نال جوڑ دیاں شہنازا انجم لکھدیاں نیں:

”قصہ گوئی ایک قدیم فن ہے اور دنیا کی تمام قوموں اور تمام ملکوں کی ابتدائی دور کی کہانیاں اس بات کو تسلیم کرنے پر زور دیتی ہیں کہ جس طرح شاعری شکار کی تلاش میں سرگرداں گھومنے والے گروہوں کی آوازوں سے شروع ہوئی ہے اسی طرح قصہ اور کہانیوں کا رشتہ بھی انہیں آوازوں سے منسلک ہے۔ جب داستان کی رگیں نطق انسانی سے جڑ جاتی ہیں تو یہ انسانی زندگی کے پہلوؤں پر محیط ہو جاتی ہے انسانی سماج، معاشرہ، اس کا اخلاق، روایات، مذہبی اقدار، تہذیب و تمدن اور ادب غرض ہر اس چیز سے داستان کا رشتہ قائم ہے جس سے انسان کا رشتہ ہے۔“ (9)

داستان ہمیش لئی ہوندی اے اوہدے وچ بھاویں او کو مرکزی قصہ ہوندا اے پر اوس مرکزی قصے دی مدد

نال ہو رکئی نکلے تے ضمنی قصے وی جمدے نیں ایس وجہوں داستان یا کہانی لمیری ہو جاندی اے ایہناں ضمنی قصیاں دے موضوع رنگارنگ تے ون سونے ہوندے نیں پڑھن والا ایہدیاں رنگینیاں وچ گواچیا رہندا اے نالے ایہدے توں چڑ دا نہیں پہلاں پہل داستاناں زبانی سنائیاں جان دیاں سن ایہہ داستاناں سینہ بسینہ اک نسل توں دوجی نسل تیکر اڑ دیاں سن داستاناں ہر دور ہر قوم تے ہر طبقے وچ مقبول رہیاں۔ وقار عظیم نے داستان نوں خیالی تے انسان لئی راحت داسا مان آکھیا اے:

”داستانوں نے انسانوں کی دنیا کے سامنے اس عجیب و غریب دنیا کا
تخیل پیش کر کے رنگینی، بوقلمونی، کشادگی، فراوانی، رفعت، عظمت کو
ایک نئے معنی دیئے ہیں۔“ (10)

کہانی آکھنا تے سنا انسانی فطرت اے ایس لئی کہانی دا انسان نال رشتہ بڑا پرانا اے جدوں انسان شکار دی کھوج لئی جنگلاں تے ویرانیاں وچ گھمد اسی غاراں وچ وسد اسی اوس ویلے وی کہانی انسان دے نال ای سی جدوں انسان نے اجتماعی حیاتی دی پہلی پوڑھی تے پیر رکھیا تے اج وی اوہ نویاں جہاناں دی کھوج لئی کوشاں اے کہانی دا تعلق انسانی شعور دے نال اے۔ جیویں جیویں انسانی شعور وچ وادھا ہو یا اوسے طرح کہانی وچ وی بدلاء آیا تے کہانی وکھو وکھناواں جیویں داستان، قصہ ناول تے افسانے دی شکل وچ اپنی سیہان کروان لگی قصیاں تے داستاناں دی وڈیائی تے چانن پاوندیاں رفیع الدین ہاشمی لکھدے نیں:

”داستانیں ہمارے سامنے قدیم دور کے ماحول، معاشرت، رسوم و
رواج عقائد و نظریات اور طور طریقوں کو پیش کرتی ہیں یوں علمی،
معلوماتی اور تاریخی اعتبار سے بھی داستانوں کی اہمیت سے انکار نہیں
کیا جاسکتا۔“ (11)

جتنے انسان اپنی واردات، ہڈ واپڑی، تجربیاں تے مشاہدیاں نوں دوجیاں تیکر اڑان دی رتجھ رکھدا اے او تھے ای اوہ دوجیاں دیاں حیاتیاں توں جانوں ہوں دا چارہ وی کردار ہندا اے ایہہ رتجھ تے سدھراں قصیاں کہانیاں نوں جنم دین دی بنیاد اے قصہ یا داستان دے سارے کچھ گیتاں دیاں سراں وانگ ہونے چاہی

دے نہیں تاں جے پڑھن والیاں دی دلچسپی گھٹ نہ ہوئے پڑھن والیاں دی ایس رتیجھ دا برقرار رہنا ای قصے دا قصہ پن تے داستان دی جان اے عابد علی داستان تے قصے بارے اپنے وچاراں دا اظہار کردیاں لکھدے نیں:

”داستان کا یہ عنصر جسے قصہ پن، کہانی پن یا داستانیت کہا گیا ہے

داستان کی جان ہے“۔ (12)

ہر قصے کہانی یاں داستان دی بنیاد پلاٹ تے رکھی جاندی اے۔ ایہدے توں بناں قصے یاں داستان دا تصور وی فضول اے اُنج تاں ساریاں قصیاں دے پلاٹ اکوچھے ہوندے نیں پلاٹ وچ یکسانیت ہوون دے باوجود کوئی قصہ ایس توں بغیر نہیں لکھیا جاسکدا خیالی گلاں تے پیار محبت نالے رومانوی کچھ قصے دی جان منے جاندے نیں ایس توں اڈ حیرت زئی، مافوق الفطرت عناصر، بیان دی رنگینی تے مثالی کردار قصے لئی ات لوڑی دے نیں ایہناں وچوں کسے اک کچھ دی کمی نال وی قصہ یاں داستان کامیاب نہیں ہوسکدی داستاناں تے قصیاں دی وڈیائی بارے جانکاری دیندیاں وحید قریشی اُنج رقمطراز نیں۔

”داستانوں کی قدر و قیمت اس میں مضمر ہے کہ یہ ہمارے اجتماعی

لاشعور کا ایسا نقشہ ہیں جس میں عوام الناس کے معتقدات اور تہذیبی

سطح پر کامرانیوں اور ناکامیوں کا بیان ہوا ہے“۔ (13)

بال بھوویں کسے وی خطے یاں قوم دا ہونے جدوں سرت سنبھالدا اے تاں اوہدی پہلی منگ جیہڑی اوہ دادی نانی کولوں کردا اے اوہ کہانی سنان دی ہوندی اے دو جے دن فیر بال ایہہ ای اڑی کردا اے کہ اوس نوں کہانی سنائی جائے وڈکیاں مائیاں کہانی سناندیاں رہندیاں نیں۔ اج ایہہ گھاٹ کمپیوٹر تے موبائل نے پوری کردتی اے پر بال اج وی اوہناں راہیں کہانیاں سندے نیں۔ اُنج ویلے دے نال نال اوہناں کہانیاں وچ رد و بدل وی ہوندے رہے وادھا گھاٹا وی پیاتے کہانی سینہ بسینہ اک نسل توں دوجی تیکر اڑدی رہی جدوں لکھن پڑھن دا رواج چلیا تاں کہانیاں لکھیاں جان لگ پئیاں اُنج ایہہ قصے تے داستاناں لوک کہانیاں دی ککھوں ای جمیاں۔ سلیم اختر موجب:

”داستانیں تہذیب اور ادب کے بچپن کی پیداوار ہیں۔ اگر اس

اندازِ نظر سے لوک کہانیوں کا مطالعہ کیا جائے تو یہ اندازہ لگانا مشکل نہیں رہتا کہ آج کی پختہ تہذیب اور تنقیدی مباحث سے نکھرے اور فلسفیانہ استدلال سے سنورے، ادبی شعور نے تملاتلا کر کیسے بات کرنا سیکھا تھا۔“ (14)

قصے اصل وچ اوس تہذیب رہتل بہتل تے سماج دی منہ بولدی تصویریں جیہڑا ویلے دے دھند لکے وچ کدھرے گواچ گیا اے جمیل جالبی ہوراں ایس ای وچارنوں انج بیانیا اے۔
 ”داستان قدیم اور نظروں سے اوجھل ہونے والی تہذیب کا رنگ و مزاج ہے۔“ (15)

قصہ گوئی دافن اینا ای پرانا اے جناتلق انسانی یونان دے حکیمان دے آکھن موجب قصہ کاری شاعری تے موسیقی توں وی ودھ پرانان اے۔ دنیا دی کوئی وی زبان قصیاں دے ذخیرے توں وی پہلی نہیں کجھ سال پہلے افریقہ دی بھوئیں دیاں تہاں وچوں اک انسانی ڈھانچہ نکلیا اے جہدازمانہ پندرہ لکھ توں لے کے ساڈھے ستاراں لکھ دے نیڑے تیرے دسیا جاندا اے ہن ایس توں وی پرانے نشان لبھر ہے نیں انسان دے بولن تے قصہ گوئی وچکار کوئی ڈھیر فاصلہ نہیں دنیا دی ہر زبان وچ قصے لکھے گئے نیں انسانی تاریخ دا ڈھ مصر دی تہذیب توں بجھدا اے گیان چند مصر دی پہلی کہانی بارے جانکاری دیندیاں لکھدے نیں۔

”مصر میں 2300ء ق م میں کشتی شکستہ ملاح کی کہانی لکھی گئی ایک پیپرس (papyrus) پر لکھا ہوا اس کا مسودہ لینن گراڈ میں محفوظ ہے اس میں ایک داڑھی والے عجیب الخلق سنہرے اژدھے کا ذکر ہے جو آدمی کی طرح بولتا ہے یہ ملاح کو بہت سے تحفے دے کر وداع کرتا ہے اس عہد کا دوسرا نیم تاریخی قصہ سنوہا کا ہے۔“ (16)

پروفیسر عبدالقادر سروری نے 1400 قبل مسیح دے اک افسانے نوں سبھ توں پرانی داستان آکھیا اے چینی ادب تیراں سو قبل مسیح وچ سامنے آون لگا اک پرانا افسانہ تاو چین نے لکھیا ایس دانان ”شفقا لودے پھل“

اے فلسطین تے ایس دے آسے پاسے 1000 قبل مسیح توں پہلاں قصہ کاری دی روایت پے چکی سی ہندوستان وچ داستان تے قصہ گوئی دیاں جڑاں بڑیاں پرانیاں نیں یونان دی تہذیب ڈھیر پرانی اے۔ مشرق تے مغرب دونوں پاسے قصے کہانیاں دی تاریخ ڈھیر لمیری اے جدوں بندہ جمیا اوہدی تاریخ ہوند وچ آئی انسان دی سماجی حیاتی دا ڈھ بچھا اوہدے نال ای قصے کہانیاں دا ڈھ وی بچھ گیا جنوبی ایشیا وچ ایہہ ریت روایت ویداں نالے اپنشاں تائیں جاندی اے فیر ”ہتوپولیش“، ”بتیال چچی“ تے ”پنج تہتر“ دے مجموعے نیں۔ جہاں نوں قصے کہانیاں دا خزانہ آکھیا جاندا اے اُردو دے اک مشہور لکھاری نے کہانی بارے آکھیا اے کہ کہانی اک سمندر وانگ اے جہدانہ کوئی ڈھ اے تے نہ ای انت الف لیلیٰ دی کہانی ول جھات پائیے تاں ایہہ گل اگھر کے سامنے آوندی اے کہ قصے دی تاریخ کنی پرانی اے اسلم رانا قصے کہانی دے ڈھ بارے لکھدے نیں:

”ذرا اپنیاں حداں توں باہر جھاتی پاؤتے کلی ”الف لیلیٰ“ ایہہ گل

ثابت کرن لئی کافی اے کہ کہانی دافن کوئی نواں فن نہیں اے۔ مغرب

وچ یونانی تے رومن اساطیر تے سکنڈے نیو یادے بہادران تے

سورمیاں دے قصے موجود نیں“۔ (17)

قصہ یاں داستان دی تاریخ تے جھات پائیاں ایس گل دا پک ہوند اے کہ مغرب دی تھاں مشرق وچ قصہ کاری دافن بوہتا ودھیا پھلیا قصے دے بہتے پرانے نقش مشرق وچوں لہدے نیں۔ قدیم قصے عرب تے ایران وچ لکھے گئے قصہ کاری دافن ایران توں مگروں ہندوستان اپڑیا عبدالقادر سروری ایس حوالے نال اپنی جانکاری نوں انج سانبھیاں کردے نیں۔

”عرب داستان کو سمر کہتے تھے اور داستان گو سامر کہلاتے تھے کیونکہ

چاندنی راتوں میں لوگ جمع ہو کر قصے اور داستانیں کہا کرتے تھے یہ

فن ایرانیوں کے ذریعہ ہند میں پہنچا اور محمد شاہ رنگیلے کے زمانے میں

اس کی ترقی عروج وکمال کو پہنچ گئی“۔ (18)

ایس توں پہلاں وی ہندوستان وچ قصہ گوئی دارواج سی ہندوستان وچ قصے دافن دیو مالائی کہانیاں

نال جڑیا ہو یا اے جیہڑا عراباں تے ایرانیاں دے ہندوستان دی دھرتی تے پیر رکھن توں پہلاں دا اے ایس لئی ایہہ آکھیا جاسکد اے کہ ہندوستان وچ قصہ کاری یاں داستان نے فارسی توں لاجبھ ضرور چکی اے پر ایہہ اسلسلہ اصل وچ قدیم ہندوستان دیاں کہانیاں نال ای اے۔ فارسی وچ قصہ کاری دافن بڑا پرانا اے ایس زبان وچ کئی قصے لکھے گئے۔ ایس توں اڈ کجھ قصے دو جیاں زبانان توں ترجمہ وی ہوئے نکلیاں کہانیاں جنہاں نوں حکایتاں وی آکھیا جاند اے شیخ سعدی دی گلستان تے بوستان دے نال لکھیاں گنیاں مثنوی لکھن دارواج ایران توں ای ہندوستان اپڑیا فردوسی نے مثنوی دے فن نوں ٹیسی تے اپڑیا اوس نے شاہ نامے توں اڈ یوسف زلیخا وی لکھی۔ داستان تے قصہ ہرمن پیاری ادبی صنف اے ایہہ صنف قدیم دور توں ٹری چلی آرہی اے۔ پہلاں مصر، یونان، روم تے مگروں عرب اپڑی عرب توں ایران ول پیر پھدی ہندوستان اپڑی عربی توں ایہہ فن فارسی وچ تے فارسی توں اردو ول آیا۔ اردو وچ داستان گوئی دا ایہہ فن دلی توں شروع ہو یا تے لکھنوا پڑ کے ایس نے اچا مقام حاصل کیتا۔ پنجاب قصہ کہانی تے داستان دا گھر اے اتھے قصے دی تاریخ کوئی ڈیڑھ دو صدیاں پرانی نہیں سگوں کئی ہزار ورھے پرانی اے پنجابی زبان تے پنجاب و اسیاں نال ہمیش ای دھرو ہوندار ہیا پنجابیاں نوں اوہناں دی ماں بولی توں وکھ کیتے جان دی سازش ہمیش ای رہی فارسی آون نال پنجاب و اسی ان پڑھ ہو گئے جدوں فارسی دی تھان انگریزی نے لئی تاں وی پنجابی نوں کسے نہ پچھیا۔ 19 ویں صدی دے اخیر وچ پنجابیاں اپنی زبان تے ادب ول دھیان دینا شروع کیتا کرامت علی مغل ایس بارے لکھدے نیں:

”مشنری اداریاں نے جدوں پنجاب و اسیاں نوں اپنے دھرم ول

پریرنا شروع کیتا تاں کہانی دے انداز وچ کرن دا پر بندھ ہو یا

نکلیاں نکلیاں کہانیاں لکھیاں گنیاں جو پمفلٹاں، رسالیاں، پرچیاں

دی صورت وچ لوکاں تیکر اپڑنا شروع ہو گنیاں“۔ (19)

ایہہ گل دنیا دے سارے ادباں وچ منی جاندی اے کہ کسے وی زبان دے ادب دا ڈھ لوک ادب توں بچد اے پنجابی زبان دے ادب وچ وی لوک داستاناں تے قصیاں و دھیرا حصہ پایا ایہہ داستاناں لمیریاں وی نیں تے کجھ واراں دی صورت وچ وی لکھیاں گنیاں نیں پنجابی وچ قصہ عشق تے پیار دیاں کہانیاں نال

جڑیا ہو یا اے کیوں کہ ایہناں قصیاں وچ پیار محبت دے جذبے ودھ توں ودھ نہیں مسلمان قصہ کاراں قصے لکھن لئی مثنوی دا طریقہ ورتیا اے پنجابی قصیاں دی ساری ریت، ڈھنگ تے ترتیب فارسی دے قصیاں ورگی اے فارسی وچ وی مثنوی دی صورت وچ قصے لکھے گئے نیں۔ ایس توں اڈ قصہ شروع کرن توں پہلاں اللہ سوہنے تے اوہدے محبوب دی تعریف لکھی جاندی اے ایہہ ریت وی فارسی توں پنجابی وچ آئی۔ قصے وچ سوال جواب والا ڈھنگ تے مقولہ شاعر وی فارسی دے قصیاں توں ای نقل کیتا گیا پنجابی شاعراں اپنے تخلص دی ورتوں تے قصے وچ کاراں سچائیاں دیوں دا طریقہ نائیک تے نائیکہ دی مدد لئی کسے وچولے دا ہونا ہیر و نوں پیریا ولی دی دعا ہونا ہیر و تے ہیر و ن دا اصل وچ ملن توں پہلاں سفنہ وچ اک دو جے نوں ملنا ایہہ سارے عناصر فارسی قصیاں توں پنجابی قصیاں وچ آئے۔ عبدالغفور قریشی پنجابی قصے تے فارسی دے اثر دا جائزہ پیش کر دیاں لکھدے نیں۔

”پنجابی وچ قصہ لفظ عربی فارسی ادب دے اثر پٹھ آیا اے تے کہانی

دے معانی وچ استعمال ہندا آیا اے“۔ (20)

پنجابی دے قصہ گو شاعراں من گھڑت، خیالی تے غیر فطری کہانیاں نہیں لکھیاں سگوں اوہناں کسے خبر، واقعے، حادثے توں تحریک لے کے قصے لکھے موضوع دے حوالے نال ویکھیا جائے تاں پنجابی دے کلاسیکل شاعراں اچھے قصے لکھے نیں جیہڑے بہت لمے وی نیں تے کجھ بوہت نکے وی ایہناں قصیاں وچ پنجاب دی عوام دے جذبے، سوچ، خلوص، احساس، ریتاں روایتاں تہذیب و سوں، رہتل تے ماحول جھلکارے ماردا دکھالی دیندا اے پنجابی قصے صرف عشقیہ داستاناں ای نہیں سگوں ایہناں وچ مذہب تے اخلاق دادرسی وی اے بہادراں دے کارنامے وی۔ ایہناں قصیاں وچ پنجاب دا اچھا جاندار ماحول دکھایا گیا اے کہ پڑھیاں جا پدا اے جیویں ایہناں قصیاں دے کرداراں کارن ایہہ قصے کلاسیکل قصیاں دا درجہ حاصل کر بیٹھے نیں۔ موضوع دے حوالے نال پنجابی دے قصیاں دا پسارتے کھلا رچو کھا اے انعام الحق جاویدا ایس بارے لکھدے نیں:

”موضوع کے اعتبار سے پنجابی قصوں کا کینوس بہت وسیع ہے جو بے

شمار جہتوں میں پھیلا ہوا ہے طویل قصوں کے ساتھ ساتھ بعض آٹھ

دس صفحات یا تین چار اوراق میں بھی ملتے ہیں۔“ (21)

پنجابی وچ نثر نالوں نظم بوہتی پرانی اے ایس لئی شروع وچ پنجابی قصے منظوم لکھے گے پنجابی دیاں پرانیاں لوک داستاناں وچوں سبھ نالوں پرانی داستان راجا رسالودی اے ایہہ قصہ حقیقت توں کجھ دور دکھالی دیندا اے شاعر نے کجھ گلاں اپنے ولوں تے کجھ غیر حقیقی وی ایس قصے وچ شامل کر لئیاں پنجابی دے سارے قدیم کلاسیکل قصیاں وچ اوہ ساریاں خوبیاں خامیاں موجود نیں جیہڑیاں کسے قصے لئی لوڑی دیاں ہوندیاں نیں اختر جعفری پنجابی دی سب توں پرانی داستان تے چائن پاؤندیاں لکھدے نیں:

”پنجابی زبان دیاں پرانیاں لوک داستاناں وچ سبھ توں پرانی کہانی

راجا رسالودی اے“۔ (22)

مغلاں دے دور وچ سارے رومانوی قصے لکھے گئے قصہ ہیر وی ایس دور دی پیداوار اے ایہہ قصہ سبھ توں پہلاں دمودر داس نے لکھیا ایس قصے بارے اپنی جانکاری نوں دو جیا تیکر اپڑان دا چارہ کردیاں عبدالغفور قریشی لکھدے نیں۔

”دمودر دی ہیر پنجابی زندگی تے سماج دی پہلی تصویر اے اوس دی

بولی وچہ پہلی وار راوی تے جھناں دے بیلیاں دا ذکر ہو یا اے دمودر

دی ہیر دے کل 961 بند نیں تھوڑے دوہڑے تے باقی دو تا چھند

استعمال کیتا گیا اے“۔ (23)

دمودر نے ہیر دا قصہ سبھ توں پہلاں لکھیا اوہ اپنے قصے راہیں ایہہ دس وی پاؤندا اے کہ اوہنے ایہہ واقعہ اپنی اکھیں دیکھیا ایس توں مگروں شاہ جہاں مقبل بہیل لہوری تے وارث شاہ نے وی قصہ ہیر نوں نظمایا اے وارث شاہ دا لکھیا قصہ ہیر بہوں مقبول ہو یا ایہہ قصہ ہیر راہنچا دی تھاں ہیر وارث شاہ اکھوان لگا، وارث ہوراں ایس قصے نوں کلاسیکل قصہ بنا دتا اے۔

قصہ مرزا صاحبان سب توں پہلاں پیلو نے لکھیا ایس توں اڈہوروی کئی شاعر ایس قصے نوں نظمیا پر جیہڑی مقبولیت تے شہرت حافظ برخوردار نوں قصہ لکھن وجوں حاصل ہوئی اوہ کسے ہور نوں نہ لکھی حافظ برخوردار وی مرزا صاحبان توں اڈہور کئی پنجابی قصے لکھے پر ایس قصے پاروں اوہ امر ہو گئے حافظ برخوردار ہوراں ایہہ قصہ

نواب جعفر خاں دے آکھن تے 1090 ہجری وچ لکھیا ایس قصے وچ عربی تے فارسی زبان دے لفظاں دا ورتارا

ودھیرا اے قصہ مرزا صاحبان دے لکھاریاں بارے دس پاؤندیاں حفیظ احمد لکھدے نیں:

”مرزا صاحبان دا قصہ ساریاں توں پہلاں پہلو نے لکھیا اے ایس

توں بعد ایس قصے نوں لکھن والیاں وچ احمد دین، غلام رسول، میاں

چاندی، جیون خاں باجوہ، احمد شاہ سید، اکبر شاہ، حافظ بر خودار، محمد

بوٹا، جان محمد، جیواسنگھ، چراغ دین، حشمت شاہ، خواہش علی، دائم

اقبال دائم، سراج القادری، سندرسنگھ، شاہد رضا، شیر محمد، کریم بخش

حاجی، میاں محمد بخش، گلزار، محمد دین قادری، محمد الدین حکیم، گوپال

سنگھ، ملک اشرف، احمد یار مولوی، محبوب عالم مولوی، قطب الدین،

عبدالمجید کریام والا، مولا شاہ سائیں، نور محمد، نورن گدائی، محمد بوٹا اثر

انصاری وغیرہ دے ناں شامل نیں۔“ (24)

قصہ یوسف زلیخا وی پنجابی کلاسیکی قصیاں وچوں اک انملاتے ودھیا کلام اے ایہہ قصہ قرآن پاک وچ

وی اے ایس قصے نوں احسن القصص آکھیا جاندا اے ایہہ قصہ قرآن پاک توں اڈ بائبل وچ وی بیان ہو یا اے

- ایہہ قصہ خالصتاً مذہبی اے ایس توں اڈ ایس قصے نوں عشقیہ قصہ بنان دا وی پورا چار اکتیا گیا اے ایہہ قصہ کئی

شاعراں لکھیا پر مولوی غلام رسول عالمپوری ہوراں نوں جیہڑا مقام حاصل ہو یا اوہ کسے ہور شاعر دے حصے نہیں آیا۔

اختر جعفری ہوریں ایس قصے بارے انج رقمطراز نیں۔

”ایہہ قصہ نہ پیغمبراں وچ خامیاں پیدا کرن لئی اے تے نہ ای حسن

تے عشق دی داستان اے سگوں ایہہ قصہ نیکی تے بدی دا خوب

صورت ٹا کرا اے اک پاسے حضرت یوسف علیہ السلام دے بھرانیں

جیہڑے ظالم، تشدد، حسد تے شقاوت دیاں علامتاں بن کے سامنے

آؤندے نیں تے دوجے بنے زلیخا جنسی کشش دا استعارہ بن

جانندی اے ایہہ دوویں نیکی دی راہ (حضرت یوسف) وچ رکاوٹ

بن دیاں نیں۔“ (25)

سوہنی مہینوال دے قصے دا تعلق ضلع گجرات نال جڑیا اے ایہہ قصہ وی دو جے قصیاں وانگ کئی شاعراں
نظمایا اے پرسید فضل شاہ دا لکھیا قصہ چوکھا مشہور ہو یا۔ دنیا دی ہر زبان وچ کجھ اجھے شاعریاں لکھاری ہون دے نیں
جہاں نوں اپنیاں لکھتاں دی پکیائی تے آفاقی ہون کارن شہرت تے مقبولیت حاصل ہون دی اے جیویں وارث شاہ
نوں ہیر لکھن پاروں شہرت عام تے بقائے دوام حاصل ہوئی انج ای میاں محمد بخش ہوراں نوں قصہ سیف الملوک جس
نوں ”سفر العشق“ وی آکھیا جاندا اے لکھن پاروں بہوں شہرت لہھی ایہہ قصہ عام قصیاں نالوں دکھ اے رومانی تے
عشقیہ ہے ای پراہیدے وچ پریاں جناں تے دیواں دا ذکر ودھیرا اے۔ مافوق الفطرت گلاں دی ملاوٹ نے ایس
قصے دارنگ بدل دتا اے۔ حفیظ احمد اس حوالے نال انج لکھدے نیں:

”سیف الملوک دا قصہ مافوق الفطرت تے مہمانی اے ایہہ قصہ گھٹ

لکھیا گیا اے میاں محمد بخش ہوراں دے قصے نوں بہت مشہوری

حاصل ہوئی اے۔“ (26)

سوہنی مہینوال گجرات دے علاقے دا کلاسیکل قصہ اے ایہہ قصہ کئی لکھاریاں نے لکھیا جہاں وچ ہاشم
شاہ، قادر یار، سندرسنگھ، بھگوان سنگھ، بوٹا، میاں محمد، وارث شاہ، احمد یار، میاں احمد دین، میراں شاہ، عبدالواحد
عزیز تے فضل شاہ ہوریں خاص طور تے شامل نیں پر سب نالوں ودھ شہرت فضل شاہ دے حصے آئی۔ ہاشم شاہ
نے انج تے سوہنی مہینوال، شریں فرہاد، ہیرا رانجھتے لیلیٰ مجنوں دے قصے لکھے پر سبھ توں زیادہ مشہوری اوہناں
دے قصہ سسی پنوں نوں لہھی ایہہ قصہ بڑی وڈی تعداد وچ چھپیا سسی پنوں دا قصہ وادی سندھ دا اے ایہہ قصہ وی کئی
شاعراں جیویں احمد یار مرالوی، مولوی غلام رسول، محمد دین منشی غلام نور محمد، محمد یعقوب حسرت، ملکھی رام، گوپال
سنگھ، مولا بخش مستری، مولا شاہ سائیں، محمد صفوی، مقبول احمد، اسماعیل قلندر، عشق لہر ہاشم شاہ، محمد رمضان، محمد
صادق، نظام دین، موہن لال وغیرہ نے لکھیا پر ہاشم شاہ نے جس ڈھنگ نال ایہہ قصہ رچیا ایہہ قصہ اوہناں دے
ناں نال منسوب ہو گیا ایس بارے اے فاروق انج چانن پاؤندے نیں:

”ہاشم دی سسی پنجابی دی سسی ساہت وچ میل پتھراے۔“ (27)

پنجابی دی قصہ کاری کھیتر وچ کئی شاعراں طبع آزمائی کیتی اے۔ پنجابی وچ عشقیہ قصیاں توں اڈ مذہبی، اخلاقی، رزمیہ، تاریخی مانوق الفطرت تے مہماتی قصے وی لکھے گئے نیں اک اک شاعر نے کئی کئی قصے لکھے نیں مجموعی طور تے آکھیا جاسکدا اے کہ قصہ انسانی قدراں دارا کھا اے۔ قصے راہیں کسے وی دور دی وسوں، ثقافت، ریتاں روایتاں، عاداتاں سماج، ریت بہت سوچھ سمپن تے کو بچھ قوماں دے عروج تے زوال دے واقعاں نوں ستھرے تے سچ جیسے ڈھنگ نال سامنے لیا جاسکدا اے۔

حوالے

- 1- شہباز ملک، ڈاکٹر، گوپٹ، لاہور: تاج بک ڈپو، 1995ء، ص 13
- 2- مجاہدہ بٹ، ڈاکٹر، محاسن، لاہور: ادارہ پنجابی لکھاریاں، 2013ء، ص 116
- 3- حفیظ احمد، قصہ تے پنجابی قصہ، گجرانوالہ: فروغ ادب اکیڈمی، 2005ء، ص 13
- 4- امجد بھٹی، انسان دوستی تے پنجابی شاعری، اے ایچ پبلشرز، 2008ء، ص 370
- 5- طیبہ خاتون، ڈاکٹر، اردو نثر کی داستان، آزاد کشمیر: ارسلان بکس، 2003ء، ص 87
- 6- رفیع الدین ہاشمی، اصناف ادب، لاہور: سنگ میل پبلشرز، 2008ء، ص 109
- 7- عبدالحمید سرشار، حافظ، ادبی چھلاں، لاہور: عزیز پبلشرز، 1992ء، ص 23
- 8- انعام الحق جاوید، ڈاکٹر، پنجابی زبان و ادب کی مختصر تاریخ، اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان، 1997ء، ص 369
- 9- اوہی، ص 104
- 10- وقار عظیم، سید، ہماری داستانیں، لاہور: الوقار پبلی کیشنز، 2012ء، ص 16
- 11- اصناف ادب، ص 115
- 12- عابد علی عابد، پروفیسر، اصول انتقاد ادبیات، لاہور: سنگ میل پبلشرز، 2006ء، ص 470

- 13 وحید قریشی، ڈاکٹر، افسانوی ادب، لاہور: مقبول اکیڈمی، 1993ء، ص 15
- 14 سلیم اختر، ڈاکٹر، داستان اور معاون، لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز، 1991ء، ص 49
- 15 جمیل جالبی، ڈاکٹر، تاریخ ادب اُردو، دہلی: مجلس ترقی ادب اُردو، 2012ء، ص 296
- 16 گیان چند، اُردو نثری داستانیں، دہلی: قومی کونسل برائے فروغ اُردو، 2005ء، ص 25
- 17 اسلم رانا، ڈاکٹر، رنگ سنگ، لاہور: عزیز پبلشرز، 1991ء، ص 200
- 18 عبدالقادر سروری، دنیا افسانہ، حیدرآباد: مکتبہ ابراہیمہ اتحادی، 1927ء، ص 157-158
- 19 کرامت علی مغل، کہانی داسفر، لاہور: زر شاہ پبلشرز، 2015ء، ص 7
- 20 عبدالغفور قریشی، پنجابی ادب دی کہانی، لاہور: عزیز بک ڈپو، 1972ء، ص 153
- 21 پنجابی زبان و ادب کی مختصر تاریخ، ص 371
- 22 اختر جعفری، ویروے، لاہور: عزیز بک ڈپو، 1987ء، ص 52
- 23 پنجابی ادب دی کہانی، ص 216
- 24 اوہی، ص 114
- 25 ویروے، ص 154
- 26 قصہ تے پنجابی قصہ، ص 114
- 27 اے فاروق، پنجابی کلاسیکی شاعری، لاہور: پرنس بک ڈپو، 1988ء، ص 247